

Od sociologických výskumov, najmä od ich aplikovaného druhu sa vyžaduje, aby pohotovo prinášali výsledky pre spoločenskú prax. Táto ich črta kladie určité požiadavky aj na výskumné sociologické metódy. Tieto majú byť nielen operatívne, t. j. použiteľné bez osobitných praktických ťažkostí, ale musia zabezpečovať aj získanie gnozeologicky plnohodnotných faktov, informácií o skúmanom jave. Musia dávať istotu, že ich aplikáciou sa o skúmanom spoločenskom jave získajú hodnotné, záväzné sociologické poznatky. Treba osobitne konštatovať, že najmä získanie sústavy hodnotných empirických faktov býva v sociologických výskumoch závažným problémom, osobitne zložitou a neraz aj namáhavou úlohou.

Špecifická štrukturovanosť a zložitosť javov spoločenského života vyžaduje, aby aj skúmanie týchto javov dialo sa adekvátne koncipovanými, spomenutej zložitosti primeranými metodologickými postupmi a prostriedkami. Ak sa napríklad vo fyzike, chémii, biológii a menovite v technických vedách úplne vystačí s metódou priameho vedeckého pozorovania a s primerane modifikovaným experimentom ako metódami na bezprostredné skúmanie týchto javov, zatiaľ s uvedenými metódami nemožno vystačiť v spoločenských vedách a najmä nie v sociológii. Tu totiž máme do činenia nielen s javmi, pri štúdiu ktorých možno bežne aplikovať priame vedecké pozorovanie, jeho vhodné typy, ale aj s javmi, procesmi, ktoré sa odohrávajú v centrálnych orgánoch neuropsychickej činnosti ľudí, teda skryté, na skúmanie ktorých nemožno za súčasného stavu vedeckých, najmä empirických metód použiť metódu priameho vedeckého pozorovania. Tu sme nútení okrem observačných metód použiť aj psychologicky orientované empirické výskumné metódy. Kvalitu postojov, mienky, názorov, záujmov, prianí, žiadostí, túžob,

emócií, cieľov, ideálov ľudí nemožno prakticky inak zistiť ako exploráciou, t. j. tak, že sa ľudí na tieto veci bezprostredne alebo sprostredkovane opýtame, čiže prostredníctvom ich verbálnych reagencií, ústnych alebo písomných prejavov.

V sociológii sú síce pokusy eliminovať skúmanie javov individuálneho a spoločenského vedomia a ich funkcie v spoločenských procesoch. Pokúša sa o to napríklad neopositivistická škola a najmä škola pluralistického behaviorizmu. Predstavitelia týchto škôl tvrdia, že spoločenské javy možno skúmať tým istým spôsobom, podľa tých istých zásad ako prírodné javy. Javy spoločenského vedomia, tzv. „subjektívne aspekty“ spoločenských javov (ak vraj vôbec možno hovoriť o ich existencii) možno skúmať len podľa ich vonkajších prejavov, t. j. podľa správania sa ľudí. Tieto sociologické školy sa riadia zásadami radikálneho behaviorizmu, udomácneného v psychológii a usilujú sa uplatniť jeho zásady aj v sociológii. Pri úsilí o vedeckú exaktnosť dopúšťajú sa uvedené sociologické školy tej chyby, že v snahe o uplatnenie tzv. objektívnych metód, hlavne priameho pozorovania, simplifikujú spoločenskú skutočnosť. Vylučujú z programu skúmania elementy individuálneho a spoločenského vedomia, ich funkciu v spoločenskom dianí, o ktorých vieme, že v spoločenských útvaroch a procesoch zohrávajú priam tak významnú úlohu ako elementy spoločenského bytia.¹ Zmýšľanie, názory, postoje ľudí, vôľu, city, ciele, motívy nemožno považovať za púhe „flogistón spoločenských vied“, ako sa domnievajú niektorí prívrženci spomenutých škôl, ale za činitele, ktoré v spoločenskom dianí pôsobia ako objektívne faktory.

Z uvedeného vyplýva jednoznačný záver, že je vedecky neprípustné z metodologických dôvodov (t. j. pre určitú nedo-

¹ O ich význame v spoločenskom dianí a vývine pozri bližšie M. Katríak, *Metodologické zásady sociologického výskumu*, Bratislava 1968, s. 51, 52, 93 až 95 a 1.

statočnosť súčasných výskumných metód) vylučovať zo sociologického bádania ťažko kvalitatívne a kvantitatívne identifikovateľné složky sociálnej reality, t. j. prvky spoločenského vedomia, názory, mienku, záujmy ľudí a funkciu týchto psychických kvalít vo fungovaní spoločnosti. Práve naopak: nevyhnutné je usilovať sa o také zdokonalenie metodologickej aparatury v sociológii, aby bolo možné exaktné vedecké skúmanie všetkých podstatných zložiek tejto reality, ku ktorým bezpodmienečne patrí aj vedomie, psychické vlastnosti ľudí. Práve tento postulát bol istou direkťou aj pre nás venovať pozornosť toľmu závažnému problému. Vzali sme si za úlohu skúmať poznávaciu hodnotu empirických faktov získavaných niektorými, u nás v súčasnosti najčastejšie používanými exploratívnymi metódami a technikami.

V metodologickej direktíve marxistickej sociológie, že vedecky fundované sociologické poznanie sociálnej skutočnosti je determinované skúmaním ako objektívnej, tak aj subjektívnej stránky tejto skutočnosti, je obsiahnuté aj to, že pri jej skúmaní sa používajú nielen pozorovacie či observačné metódy a techniky, ale aj metódy a techniky exploratívne, ako sú interview, dotazníková metóda, autobiografická metóda, sociometrická metóda, anketa a iné.

Proti exploratívnym metódam nielen v psychológii, ale aj v sociológii sa neraz namietalo, že sú jednostranné a že sa nimi získavajú menej gnozeologicky hodnotné, menej validné a reliabilné fakty o psychických vlastnostiach ľudí.²

Pokiaľ ide o námietku o ich jednostrannosti, treba priznať, že takými v skutočnosti sú, pretože sú uspôsobené v prevažnej miere len na štúdium psychickej, subjektívnej stránky sociálnej skutočnosti. No v sociológii tieto metódy používame práve pre túto ich zameranosť a v zmysle zásady metodologického pluralizmu spájame ich s inými, hlavne observačnými metódami, čím sa táto ich jednostrannosť eliminuje a získavajú sa všestranné informácie, všestranné empirické fakty o skúmaných spoločenských fenoménoch.

Spoľahlivosť výsledkov sociologických výskumov nezávisí len od povahy javu, o ktorom sa fakty získavajú príslušnou exploratívnou metódou. Je determinovaná celým radom rôznych činiteľov, počínajúc správnosťou prípravy a formulovania otázok a končiac momentálnou situáciou, v akej sa osoba nachádza pri opytovaní alebo vyplňovaní doručeného jej dotazníka. Okrem toho stupeň gnozeologickej hodnoty týchto metód závisí aj od celkovej kultúrnej vyspelosti danej populácie, resp. jej časti a od stupňa oboznámenosti populácie so sociologickým výskumom a jeho cieľmi. To znamená, že ani platnosť poznatkov o validite a reliabilite týchto metód nemožno mechanicky prenášať z jednej sociokultúrnej oblasti do druhej. Preto je nevyhnutné skúmať, poznať efektívnosť exploratívnych metód a techník v našich súčasných sociokultúrnych a psychosociálnych podmienkach. Výskumy tohto druhu treba robiť tým skôr a dôslednejšie, že doteraz prakticky nemáme takmer žiadnych konkrétnych dôkazov o tom, s akými výsledkami možno používať tieto metódy u nás.

Vzhľadom na skutočnosť, že v súčasnom období sa u nás veľmi často používa na získanie sústavy empirických faktov rozhovor, najmä jeho štandardizovaný typ, vzali sme si za úlohu objasniť možnosti a medze jeho aplikácie v našich súčasných podmienkach.

Rozhovor (interview) možno definovať ako proces, vyznačujúci sa zámernou a podľa potreby opakovanou interakciou a interkomunikáciou typu

výskumník (V) → respondent (R)
s cieľom vyvolať u skúmaných osôb verbálne reagencie na vopred stanovené otázky a získať tak fakty, informácie, ktoré by verne odrážali javy, o poznanie ktorých vo výskumnej akcii ide. V procese získavania empirických faktov rozhovorom pôsobia početné heterogénne faktory, ktoré v konečnom dôsledku determinujú aj vedeckú hodnotu získavaných empirických faktov. Vo svojej podstate sú to faktory, ktoré uzatvárajú spoločenské podmienky rozhovoru:

² Ziaďa sa tu aspoň stručne objasniť pojmy „gnozeologická (poznávací) hodnota“, „validita“ a „reliabilita“. Pod prvým pojmom rozumieme stupeň adekvátnosti, obsahovej zhody faktov (tiež poznatkov) so skúmanou realitou. Pojmom validita,

platnosť označujeme stupeň istoty, či sa dotýčným metodickým postupom skúma alebo meria ten jav alebo jeho znak, ktorý sa má skúmať alebo merať. Pod reliabilitou rozumieme stupeň stability výsledkov získaných opakovaním merania.

- a) faktory subjektívne (SF)
- b) faktory objektívno-subjektívne (OSF)
- c) faktory objektívne (OF)

a) *K subjektívnym faktorom patria*

1. vplyv schopnosti výskumníka navodiť prirodzenú situáciu návštevy a nadviazania rozhovoru, odborná znalosť skúmanej problematiky, vplyv schopnosti výskumníka vzbudiť o výskum a rozhovor záujem respondenta, získať si jeho dôveru a ochotu k úprimnej spolupráci a vplyv spôsobu a formy nastoľovania otázok, vplyvy únavy respondenta, prípadne aj výskumníka a pod. :

2. vplyvy obáv a strachu respondenta z prezradenia jeho výpovedí, vplyv informovanosti alebo neinformovanosti o spoločenskej funkcii a význame sociologického výskumu a odpovedí zo strany respondenta, vplyv nedostatočnej orientácie a nedostatku poznatkov v skúmanej oblasti, vplyv nedostatkov komunikácie, čiže schopnosti vyjadriť psychické stavy (mienku, postoj, názory, skúsenosti a pod.) u respondenta, vplyvy tradície alebo vedomia o tomto spôsobe podávania informácií pre účely vedeckého výskumu, vplyvy momentálnej psychickej dispozície alebo indispozície respondenta a pod.

b) *K objektívno-subjektívnym faktorom* rátať: vplyvy prítomnosti tretích osôb, vplyvy pohľavia, veku, zamestnania a vzdelania tak respondenta, ako aj výskumníka; ďalej vplyv negatívnej reakcie respondenta na neočakávané vyrušenie z práce, prípadne domáceho kludu; spôsob prístupu výskumníka k skúmaným osobám a robenia záznamov, správanie sa výskumníka, vrátane jeho ustrojenia (oblečenia), vzhľadu a pod.

Viacere z uvedených objektívno-subjektívnych faktorov tvoria pomerne konštantnú sociálno-psychologickú atmosféru, s ktorou treba pri koncipovaní tej-ktorej exploratívnej metódy a techniky počítať. Priebeh a kvalitu výsledkov rozhovoru možno ovplyvniť hlavne výskumníkmi, ktorých možno podľa potrieb voliť.

c) *K objektívnym faktorom patria*: vplyvy ekologického prostredia (osada, dedina, mesto) vplyvy užšieho (napr. domáceho, príp. pracovného prostredia), v ktorom sa rozhovor realizuje, vplyvy dostatku alebo nedostatku času a pod. K dôležitým objektívnym faktorom patria vplyvy, ktoré

niektorí autori uvádzajú pod pojmom spoločenské prostredie. Sú to: konkrétne hospodárske, politické a ideologické podmienky, charakter výrobných a spoločenských vzťahov. Stručne povedané, je to konkrétna historická situácia, určená stupňom ekonomického, politického a kultúrneho rozvoja dotýčnej krajiny.

Objektívne faktory tvoria makroštruktúrny rámec výskumného rozhovoru, pôsobia ako pomerne stála konštanta a nemožno ich vplyvy podstatne meniť alebo vylúčiť.

Z uvedeného vyplýva, že predmetom nášho výskumu je fakticky rozhovorová situácia a faktory (determinanty), ktoré sa na jej utváraní zúčastňujú a ovplyvňujú v pozitívnom alebo v negatívnom zmysle gnozeologickú hodnotu získavaných empirických faktov.

Ukazuje sa, že v rozhovorovej situácii pôsobí mnoho rôznych faktorov, ktoré môžu v individuálnych prípadoch zohrávať kvalitatívne rôznorodé účinky, čiže rozmanitým spôsobom ovplyvňovať hodnotu získavaných faktov. K takýmto účinkom dochádza preto, že je rozhovorovú situáciu možné len čiastočne, prakticky len v malej miere štandardizovať, v dôsledku čoho sa získavajú fakty do značnej miery poznačené rôznymi deformačnými činiteľmi. Aby sa zmenšil, prípadne eliminoval vplyv týchto deformačných činiteľov v konečných výsledkoch, volí sa spravidla nielen väčší počet respondentov, s ktorými sa koná interview alebo sa požiadať o vyplnenie dotazníka, ale aj primerane početnejší kolektív výskumných spolupracovníkov (anketárov), a to v záujme určitého eliminovania ich subjektívnych vplyvov.

Ak uvádzame, že predmetom nášho výskumu je rozhovorová situácia, resp. tiež vzťah dotazníka a respondenta a vice versa, znamená to, že si treba všimnúť v neposlednom rade aj to, ako a v akej miere dochádza k deformácii faktových výpovedí v rámci aplikácie exploratívnych výskumných metód. V rámci uvedených metód prichádzajú do úvahy hlavne tieto formy deformácie faktov či informácií alebo údajov o skúmaných javoch:

1. Výpoveď respondenta o jave sa nekryje so skutočným stavom tohto javu; môže to byť spôsobené tým, že

- a) respondent vedome, zámerne zata-

juje určité skutočnosti alebo znaky, vlastnosti javu;

b) predstiera kvalitu, intenzitu, alebo znaky javu (postoja, presvedčenia, mienky, názoru, motivácie, zážitkov), ktoré jav nemá; respondent jav idealizuje;

c) respondent nie je schopný na základe vlastnej introspekcie alebo tiež vonkajšieho pozorovania do úvahy prichádzajúcich javov podať verné a relevantné informácie a uchýľuje sa buď k výpovediam konvenčného charakteru, buď uvádza vymyslené, tzv. racionalizované odpovede alebo neuvedie žiadnu výpoveď. Vo vyslovení správnej, adekvátnej odpovede mu zabraňuje buď nedostatočné poznanie, prípadne uvedomenie si javu, jeho znakov a povahy alebo nedostatočná sústava elementov jazyka na objasnenie javu.

2. Výpoveď respondenta výskumník nezachytí, nezaznamená verne, ale v skreslenej podobe, a to:

a) buď nepostihne všetky dôležité prvky výpovede tak, ako ich uviedol respondent, teda v úplnosti,

b) alebo pridáva k faktovým výpovediam určité, nezistené prvky zo svojej vlastnej fantázie podľa toho, akej povahy sú jeho predstavy o danej veci.

3. Spôsob prístupu k skúmaniu a meraniu javu nie je adekvátny jeho povahe. Môže to byť spôsobené:

a) nesprávnou voľbou indikátorov, stupnice a pod.,

b) tým, že z programu skúmania vypadli podstatné znaky, vlastnosti javu,

c) tým, že sa javy, ich znaky skúmajú na jednej rovine a nediferencujú sa podľa dôležitosti funkcie, ktorú spĺňajú v danom procese.

Zdrojom chýb sústavy empirických faktov môže byť aj chybné urobený reprezentatívny výber osôb, ktoré majú predstavovať skúmaný celok. Skúmanie tejto otázky má štatistický charakter a je mimo okruhu našej problematiky.

Náš metodologický výskum, menovite fázu získavania empirických faktov, sme z praktických i metodických dôvodov rozložili do niekoľkých etáp. Usilovali sme sa postrehnúť proces získavania potrebnej sústavy faktov z viacerých dôležitých aspektov.

V prvej etape sme získali empirický materiál o tom, akým spôsobom výskumný spolupracovník nadviazal spojenie s respondentom, ako ním bol prijatý, ako si získal jeho dôveru a náklonnosť k spolupráci, o tom, ako ochotne a úprimne respondent vypovedal, za akých okolností sa výskumné rozhovory (interview) realizovali, aký spoločenský význam pripisovali respondenti výskumu a podobne. Informácie o týchto javoch získavali výskumní spolupracovníci (anketári) *bezprostredným pozorovaním správania sa respondentov* pri štandardizovaných rozhovoroch, uskutočňovaných v rámci pomerne široko poňatého, riadne pripraveného a plánovaného meritórneho výskumu.³ Táto etapa výskumu mala teda charakter synchronického, simultánneho metodologického výskumu.

Výskumní spolupracovníci uskutočnili podľa uvedených pokynov a pomôcok vcelku 1617 synchronických pozorovaní, čiže získali sme 1617 záznamov o priebehu uskutočnených rozhovorov. (Proti celkovému počtu meritórnych rozhovorov je to o 274 prípadov menej; tento rozdiel vznikol tým, že niektorí výskumní spolupracovníci neboli požiadaní o vyplnenie záznamu.)

V rámci tejto prvej etapy nášho výskumu sa získal pomerne bohatý faktový materiál, ktorý mnoho hovorí o okolnostiach, za akých sa rozhovor konal, o ochote alebo neochote respondentov na predložené otázky odpovedať, o tom, ako výskumného spolupracovníka respondenti prijali atď. Toto všetko možno bezpečne postrehnúť a dať o tom pomerne presné, pomerne objektívne informácie, ktoré objasňujú mnohé stránky praktickej aplikácie exploračných metód v našich podmienkach, o čom budeme hovoriť v meritórnej časti tejto štúdie.

Výskumný materiál získaný v tejto etape hovorí aj o tom, ako ešte ukážeme, či a do akej miery respondenti odpovedali úprimne, bez zaujatosti, čiže pravdivo. I keď nepodceňujeme ani iné, najmä vyššie spomenuté otázky, ktoré sa týmto výskumom azda bezo zvyšku objasňujú, predsa len za kardinálnu otázku považujeme práve otázku pravdivosti, gnozeo-

³ Týmto meritórnym výskumom bol celoslovenský výskum pôsobenia masových komunikačných prostriedkov (tlače, rozhlasu a televízie), ktorý usku-

točnil Inštitút pre výskum masových komunikačných prostriedkov pri Výskumnom ústave kultúry a verejnej mienky v októbri a novembri 1968.

logickej hodnoty faktov, informácií získavaných exploratívnymi metódami. Toto je aj hlavný zámer, pre ktorý sme sa podujali uskutočniť tento metodicky náročný výskum. Skutočnosť, či osoba v rámci rozhovorej situácie vypovedá úprimne, pravdivo, možno síce v mnohých prípadoch postrehnúť, avšak toto zistenie postráda objektivitu vedeckej verifikácie, pretože sa viac-menej zakladá na subjektívnych dojmoch. Ťažko je postrehnúť podľa správania sa osoby, či je jej odpoveď autentická. či sa totiž osoba s predloženou odpoveďou na danú otázku stotožňuje aj vnútorne.

Aby sme smerodajnejšie, hodnovernejšie objasnili aj túto chýlostivú, značne zložitú otázku, použili sme v *druhej etape* tohto nášho verifikačného výskumu postup, ktorý umožňuje závažnejšie a v istých ohľadoch azda aj presne zistiť, do akej miery sú týmito metódami získavané fakty pravdivé, resp. pochybné. Ide tu o aplikáciu ďalšieho rozhovoru, a to tzv. *hlbkového verifikačného rozhovoru*, ktorého realizáciou boli poverení sociológovia – odborní a vedeckí pracovníci. Tento rozhovor sa uskutočnil v priebehu 1–2 mesiacov (v decembri 1968 a v januári 1969) po prvom, tzv. *zistovacom* rozhovore v skupine 139 respondentov, vybraných náhodne zo skupiny spomenutých 1891 respondentov. Je to 7,35 % z uvedeného celkového počtu.

Cieľom hlbkového verifikačného rozhovoru bolo vyhľadať vybrané interviewované osoby a opätovne sa ich opýtať na niektoré veci, o ktorých sa zistili výpovede (fakty, informácie) už skorším rozhovorom. Sledovalo sa tu empiricky zistiť, do akej miery sú výpovede získané prvým a potom druhým rozhovorom zhodné, identické, prípadne v čom a v akej miere sa líšia.

Aby tento verifikačný rozhovor príliš nezdržoval alebo neunavoval opätovne opýtaných respondentov, nedial sa v rozsahu, ako pri prvom rozhovore, ale sa *zamerával len na niektoré vybrané otázky*, a to tak, aby boli zastúpené rôzne druhy otázok (alternatívne, viacalternatívne, viacalternatívne stupnicové a pod.). Rovnako sa vybrali otázky aj podľa obsahu, aby boli zastúpené otázky týkajúce sa postojov a názorov, určitých aktivít (čítanie tlače, počúvanie rozhlasu a pod.), ďalej predmetov, ktoré vlastnia opýtané osoby a pod.

Vzhľadom na nedostatok miesta nebudeme sa tu môcť zaoberať všetkými poznatkami, ku ktorým sme dospeli, ale uvedieme z nich v stručnosti len niektoré, závažnejšie.

Použitá metóda náhodného výberu respondentov posunula výskum aj do obcí, častí miest a rodín, do ktorých sa skoršie výskumy praktizované na základe kvótového výberu nedostali. Tým sa náš výskum dostal aj k osobám, ktoré o sociologických výskumoch, ich cieľi a spôsobe uskutočňovania mali skromné, prípadne nemali žiadne vedomosti.

V súvislosti s tým sme spolupracovníkom nastolili takto formulovanú otázku: „Keď ste sa predstavili ako výskumný spolupracovník Inštitútu pre výskum tlače, rozhlasu a televízie, pôsobilo to na respondenta: 1. dobre, 2. ani dobre, ani zle, 3. nie dobre.“

Priemerné údaje odpovedí na túto otázku za celý súbor vyzerajú takto: Príchod spolupracovníka pôsobil na respondenta dobre v 59,9 % prípadov, ani dobre, ani zle v 36,9 %, nie dobre v 3,2 % prípadov.

Zaujímavé je, na ženy pôsobil príchod výskumníka dobre v 56,1 % prípadov, na mužov v 62,8 % prípadov. Rozdiel je aj v neutrálnom zapôsobení – u mužov 34,3 %, u žien 40,5 %. Na ženy v domácnosti dobre zapôsobil príchod výskumníka len v 48,0 % z ich počtu, čo je najmenšie percento zo všetkých skupín, neutrálne v 46,3 % a zle v 5,7 % prípadov, čo sú zasa najvyššie percentá z uvedených skupín. Väčší počet osôb, na ktoré *dobre* zapôsobil príchod výskumníka, je medzi vzdelanejšími ľuďmi, napr. u hospodárskych a technických pracovníkov je to až o 73,0 %, u štátnych zamestnancov 65,6 %, u učiteľov 62,2 %, u vysokoškolsky vzdelaných ľudí až 73,6 %.

Ukazuje sa, že naše obyvateľstvo vo svojej veľkej väčšine prijíma výskumných spolupracovníkov, uskutočňujúcich sociologický výskum, pomerne dobre a bez osobitného presviedčania. Je zaujímavé, že osoby so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním prijímajú výskumných spolupracovníkov lepšie, ochotnejšie, než napr. osoby so základným školským vzdelaním. Súvisí to s tým, že osoby s vyšším vzdelaním sú lepšie informované o sociologických výskumoch, o ich spoločenskom

poslaní a preto aj lepšie vychádzajú v ústrety pri ich uskutočňovaní.⁴

Ďalej sme výskumným spolupracovníkom nastolili túto otázku: „Ako prijal respondent vaše požiadanie o interview?“

Globálne údaje za celý súbor sú nasledovné: akceptácia rozhovoru veľmi dobrá — 61,3 %, ľahostajné prijatie rozhovoru — 30,7 %, prijatie rozhovoru s presvedčovaním — 7,0 % (neudané 1,0 %). Ak ich porovnáваме s celkovými priemernými údajmi získanými na predchádzajúcu otázku, zistíme, že rozdiely nie sú podstatné. Je to dané tým, že obe veci — reagovanie na príchod výskumníka a poskytnutie rozhovoru úzko súvisia. Zaujímavé je, že tieto výsledky sa značne podobajú výsledkom, ktoré sa získali obdobným výskumom v rokoch 1965—1967, hoci sa tu použila iná formulácia otázky, vrátane stupnice.⁵

Pokiaľ ide o ochotu poskytnúť rozhovor respondentmi rôznych sociálnych skupín, je distribúcia odpovedí podobná ako u odpovedí na predchádzajúcu otázku.

Celkove možno konštatovať, že osoby, ktoré sa dostali do skúmaného súboru náhodným výberom, prijali v prevažnej väčšine výskumných spolupracovníkov dobre a že im tiež v prevažnej miere poskytli zainteresovaný rozhovor. V priemere len 7,0 % osôb bolo treba presvedčovať o užitočnosti rozhovoru a konaného výskumu. Vyššie sme uviedli, z ktorých vrstiev sa v prevažnej miere tieto osoby grupujú.

V zázname o priebehu rozhovoru sme výskumným spolupracovníkom položili otázku, či v miestnosti pri konaní rozhovoru boli prítomné aj iné osoby. Za celý súbor sme získali tieto údaje: ďalšie osoby boli prítomné v 63,1 % prípadov; neboli prítomné v 36,4 % prípadov (neudané 0,5 %). Ukazuje sa, že pomerne v značnom počte prípadov, skoro až pri $\frac{2}{3}$ rozhovorov, boli prítomné ďalšie osoby.

Ako je to u jednotlivých sociálnych skupín? V záujme skráteného výkladu si všimneme len prípady, ktoré významnejšie prekračujú uvedený priemer prítomnosti tretích osôb, prípadne ho takisto nedosahujú. Pozoruhodné je, že u skupín v prvovýrobe bolo najviac rozhovorov s prítomnosťou ďalších osôb: u roľníkov v 68,1 %

případov; u robotníkov v 70,0 % prípadov. U učiteľov, profesorov a iných podobných povolání je naproti tomu nižšie percento prítomnosti tretích osôb a pohybuje sa okolo 50 %. Je to dané tým, že tieto skupiny obývajú spravidla viac miestností a spravidla sú to tiež menej početné rodiny. Ďalej tým, že lepšie chápu individuálnosť takýchto vecí, do ktorých netreba zainteresovávať azda celú rodinu.

Z celkového počtu prítomných osôb zahŕňovalo do rozhovoru 323 osôb, t. j. v 20,05 % rozhovorov. Snažili sa uvádzať podrobnosti, avšak po upozornení od toho upustili. Rušivo pôsobili len v 37 prípadoch, čo je z celkového počtu pozorovaných rozhovorov (1617) 2,3 %.

V rámci tohto výskumu pri počte 1891 respondentov odmietlo rozhovor poskytnúť 20 osôb, čo je z uvedeného počtu 1,05 %. V tomto počte je 7 mužov a 13 žien. Dôvodmi odmietnutia rozhovoru boli hlavne nedôvera k výskumu a k výskumníkovi, nedostatok času, nezáujem o rozhovor, obavy z následkov rozhovoru a choroba.

Na otázku: „Aký význam pre spoločnosť pripisujete výskumu pomocou tohto dotazníka?“ predložení respondentom bezprostredne sa získali za celý súbor nasledovné výsledky: výskumu pripisuje veľký význam 19,0 % respondentov, dosť veľký 56,2 % a menší, nepatrný význam 22,6 % respondentov. Ukazuje sa, že viac ako jedna pätina opýtaných veľmi málo hodnotí spoločenský význam výskumu, čo je pomerne vysoké percento.

Pomerne značné sú rozdiely v tom, ako hodnotia výskum muži a ženy. Z mužov mu pripisuje veľký význam 22,3 %, zo žien len 14,5 %. Naproti tomu dosť veľký význam mu prisudzuje 53,8 % mužov a 59,3 % žien. Nepatrný význam mu pripisuje 22,1 % mužov a 23,3 % žien, čo je v oboch prípadoch na úrovni celkového priemeru.

Ako je to s hodnotením tohto výskumu podľa vzdelania respondentov? Pozoruhodné je, že zatiaľ čo zo stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelaných ľudí mu pripisuje veľký význam 23,8 %, zatiaľ z osôb s nižším odborným vzdelaním 21,8 %, so základným 18,2 % a s neukončeným zá-

⁴ Tieto údaje sa do značnej miery zhodujú s údajmi, ktoré uvádza A. Fázik v článku *O niektorých metodologických skúsenostiach z jedného konkrétneho výskumu*, Sociologický časopis, roč. 1967, č. 2, s. 168.

⁵ Pozri J. Pašiak, *Záverečná správa výskumnej úlohy x-1-12/2*, Bratislava (cyklost.) 1967, s. 34—38. Po určitej úprave výsledkov uvádza, že pozitívna akceptácia rozhovoru bola v 56,25 %, neutrálna akceptácia 36,75 % a negatívna akceptácia 7,0 %.

kladným vzdelaním len 12,8 %. Ukazuje sa, že so znižujúcim sa stupňom vzdelania klesá aj počet respondentov, ktorí výskumu pripisujú veľký spoločenský význam. Približne analogický trend zisťujeme aj pri priemernom hodnotení výskumu.

Za hlavnú otázku v tomto metodologickom výskume sme považovali otázku gnozeologickej hodnoty empirických faktov. Pod pojmom gnozeologická, poznávacia hodnota empirických faktov alebo informácií rozumieme koincidienciu získaných faktov s konkrétnym javom, ktorý je predmetom výskumu. Alebo inak povedané, označujeme týmto pojmom mieru, do akej získaný empirický fakt pravdivo, t. j. verne a v úplnosti odráža skutočný stav a vlastnosti skúmaného javu. V našom výskume išlo o zistenie, do akej miery fakty získané štandardizovaným rozhovorom verne, pravdivo, t. j. bez ich subjektivistickej deformácie zo strany opýtaných osôb odrážajú názory, postoje a mienku týchto osôb.

V zmysle uvedeného cieľa sa naše úsilie v tomto smere zameralo na riešenie najzávažnejšieho problému týkajúceho sa exploratívnych metód, a to na riešenie problému zhody či identity verbálnych odpovedí na predkladané otázky s vlastnými, t. j. osobnými názormi, postojmi, resp. skúsenosťami a konaním opýtanej osoby. V podstatě tu ide o riešenie problému objektívnosti týmito metódami získaných empirických faktov, čo je jedným z podstatných problémov aplikácie exploratívnych metód. Takýto prístup k riešeniu problému umožní osvetliť aj ďalšie aspekty gnozeologickej hodnoty získaných faktov, menovite ich validitu a reliabilitu a v súvislosti s tým aj validitu a reliabilitu použitého štandardizovaného rozhovoru v našich sociokultúrnych podmienkach.

Pri riešení tejto otázky sme vychádzali z tézy, že zisťovať v uvedenom zmysle pravdivosť výpovedí získaných rozhovorom (interview) je prakticky možné jedine empirickou cestou, včítane tiež logického hodnotenia jednotlivých odpovedí, pretože použitím štatistickej verifikácie, napr. split-half testu,⁶ sa potenciálne individuálne chyby neodhalia. Korelačný koeficient, ktorý sa používa v rámci split-half testu,

môže upozorniť len na celkovú závislosť danej sústavy empirických faktov, pričom sa však nezistia konkrétne chyby a zdroje, resp. príčiny nedostatkov.

V rámci spomenutého empirického overovania objektivity, pravdivosti získaných faktov sme použili jednak pozorovanie intersubjektívnych prejavov respondentov, ktoré uskutočnili počas rozhovoru výskumní spolupracovníci, a jednak hĺbkový, tzv. verifikačný rozhovor (reinterview) uskutočnený s určitou časťou respondentov (panel).

O rozsahu a spôsobe reinterviewovania sme sa už zmienili vyššie, takže tu zameriame pozornosť na získané výsledky.

Výsledky, ktoré uvedieme ďalej, sme získali porovnaním dvojíc odpovedí, a to odpovede získanej zisťovacím rozhovorom a odpovede získanej hĺbkovým, verifikačným rozhovorom u všetkých použitých otázok a u všetkých (139) respondentov. Za kritérium, resp. základ, s ktorým porovnáваме odpovede získané výskumnými spolupracovníkmi (anketármi), považujeme odpovede získané vedeckými pracovníkmi – sociológmi. Štatistickým spracovaním dvojíc odpovedí na jednotlivé otázky u spomenutých respondentov sme získali prehľad o zhodnosti, resp. nezhodnosti získaných odpovedí. Vysoké percento zhodnosti odpovedí poukazuje na značnú poznávaciu hodnotu, resp. reliabilitu odpovedí získaných zisťovacím (prvým) rozhovorom.

Jednotlivé otázky použité pri reinterview sme rozdelili do štyroch skupín. V prvej skupine sú otázky, týkajúce sa miery (rozsahu) využívania masových komunikačných prostriedkov (rozhlasu, televízie, kníh, novín a časopisov); v druhej skupine sú otázky o vlastníci predmetov v domácnosti (chladnička, pračka, gramofón, magnetofón, knižnica, telefón a iné); v tejto skupine je tiež otázka o čistom mesačnom príjme na osobu v domácnosti, ktorej výsledky ako špecifické otázky sú spracované osobitne; v tretej skupine sú otázky zamerané na zistenie postojov a názorov respondentov na určité momenty súvisiace s využívaním massmédií; konečne v štvrtej skupine sú otázky zamerané na demografické znaky respondentov.

Pre nedostatok miesta uvedieme v stručnosti len globálne výsledky získané v rám-

⁶ Pri tejto skúške ide o porovnanie častí výskumného materiálu pomocou korelačného koeficientu r.

ci uvedených tematických skupín otázok. Pri tom uvedieme jednotlivé skupiny otázok v poradí podľa miery zhodnosti odpovedí.

Na prvom mieste čo do zhodnosti odpovedí z prvého a druhého rozhovoru je skupina otázok, týkajúcich sa demografických znakov respondentov. Tu bola zhodnosť odpovedí v 97,1 % prípadov (u mužov 96,1 %, u žien 97,1 %). To je značne vysoká zhodnosť odpovedí.

Na druhom mieste sú odpovede, resp. otázky, týkajúce sa vlastníctva predmetov. Zhodnosť odpovedí tu vykazuje 89,94 % (u mužov 89,32 %, u žien 90,11 %).

Na treťom mieste čo do zhodnosti odpovedí sú odpovede na otázky, týkajúce sa rozsahu využívania masových komunikačných prostriedkov. Zhodnosť odpovedí tu dosahuje 89,4 % (u mužov 89,9 %, u žien 89,0 %).

V poradí na štvrtom mieste, pokiaľ ide o zhodnosť odpovedí získaných prvým a druhým rozhovorom, sú odpovede na otázky týkajúce sa názorov a postojov respondentov vo veciach používania mass-médií. Zhodnosť odpovedí je tu charakterizovaná 81,6 %. Ukazuje sa tu v porovnaní so skoršími skupinami značne nižšia zhoda odpovedí. Je to spôsobené okrem iného aj značnou zložitou a subtilnosťou použitých otázok.

Na poslednom mieste čo do zhodnosti odpovedí z prvého a druhého rozhovoru sú odpovede na otázku o čistom mesačnom príjme na osobu v domácnostiach respondentov. Odpovede sú tu zhodné v 71,9 % prípadov, čo je najnižší stupeň zhodnosti odpovedí.

V stručnosti treba upozorniť na to, že ani príslušné percentá nezhodných odpovedí nie sú úplne gnozeologicky závadné, pretože v značnom počte prípadov ide len o stupňové, graduálne zmeny v odpovediach z prvého rozhovoru. Z toho vyplýva, že zhodnosť odpovedí chápaná v tomto menej rigoróznom poňatí, je omnoho vyššia, a to aj v prípade odpovedí na uvedenú otázku o čistom príjme na osobu v domácnostiach respondentov.

Výsledky získané týmto metodologickým výskumom ukazujú, že naše obyvateľstvo má vo svojej veľkej väčšine plné porozumenie pre realizovanie sociologických výskumov (toto dokazujú aj mnohé doteraz uskutočnené meritórne výskumy) a ďalej

že štandardizovaným rozhovorom, ako u nás bežne používanou exploratívnou metódou, v prípade, že je z teoretickej i metodologickej stránky starostlivo pripravená, preskúšaná a správne aplikovaná, sa získavajú v našich (tj. slovenských, resp. československých) podmienkach gnozeologicky pomerne hodnotné fakty, na základe ktorých možno dochádzať k spoločensky relevantným a prakticky plne použiteľným poznatkom. Pravda, tento náš záver platí za predpokladu, že nejde o tematiku intímneho alebo inak chýlostivého charakteru, ale, slovom, že ide o tematiku výskumu, ktorá je svojou povahou blízka tematike nášho výskumu. Preto je dôležité v rámci predvýskumu každého špecifického sociologického výskumu preverovať validitu, účinnosť proponovaného metodického postupu i hodnotu ním získavaných empirických faktov. †

Резюме

Катриак М.: Некоторые проблемы применения интервью в наших условиях

От социологических исследований требуется очень часто, чтобы они приносили тотчас сведения, применяемые на общественной практике. Эта черта выдвигает определенные требования и по отношению к эмпирическим исследовательским методам. Они должны быть не только оперативными, т. е. применяемыми без особых практических затруднений, но они должны обеспечить также получение гносеологически ценных фактов, информации об исследуемом общественном явлении. Они должны также сделать возможным получение фактов об объективной и субъективной сторонах общественной действительности, что предполагает применение как наблюдательных, так и эксплоративных методов.

Одним из эксплоративных методов, который часто применяется в современных социологических исследованиях, является интервью. Автор указывает, что ценность фактов, полученных посредством интервью, зависит от многих факторов, действующих во время беседы, в том числе и от общего культурного уровня данного населения и от степени, в какой оно ознакомлено с социологическим исследованием и его общественной функцией. Из того истекает, что действительность сведений о гносеологической ценности фактов, полученных на основе интервью, нельзя механически переносить из одной социально-культурной области в другую. Автор статьи поэтому ставит перед собой задачу проверить ценность этих фактов в современных словацких социально-культурных условиях.

На основе методологического исследования, в рамках которого он применил метод прямого наблюдения и реинтервью, автор пришел в данном направлении к ряду сведений. Кроме

другого он констатирует, что население Словакии в своем большинстве имеет положительное отношение к социологическому исследованию и считает его важным в общественном отношении. Далее, на основе статистического анализа полученных фактов он пришел к выводу, что при помощи методологически хорошо подготовленного и правильно осуществленного интервью получают в словацких, или же в чехословацких условиях об обыкновенных явлениях общественной жизни гносеологически ценные факты, на основе которых возможно добиваться в общественном отношении ценных и на практике вполне применяемых сведений.

Summary

Katriak M.: Some Problems of Applying the Interview in Our Conditions

Very often, sociological research is expected readily to bring findings applicable in social practice. This quality of theirs also lays certain claims on empirical research methods. These should not only be operative, i. e. usable without any particular practical difficulties, but must also secure the acquisition of gno-seologically valuable facts, of information on the social phenomenon under study. Further, they should facilitate the acquisition of facts concerning both the objective and the subjective aspects of social reality; this requires the application of the methods not only of observation but also of exploration.

In contemporary sociological research, the

interview is frequently used as one of the explorative methods. The author points out that the value of the facts obtained by an interview depends on a number of factors: operating in the interview situation, i. e. also on the general degree of cultural maturity of the given population and on the degree of their acquaintance with sociological research and its social function. Hence it follows that the validity of the findings concerning the gnoseological value of the facts obtained in the interview cannot be mechanically transferred from one socio-cultural area to another. This is why the author of the article considers it his task to examine the value of these facts in the contemporary Slovak socio-cultural conditions.

On the basis of a methodological research in which he applied the method of direct observation and of the re-interview, the author arrived at a great number of findings in the mentioned direction. Besides other things, he states that the great majority of the Slovak population has adopted a positive attitude to sociological research, considering it to be socially significant. Further, on the basis of a statistical analysis of the facts obtained, he came to the conclusion that by means of a methodologically well prepared and correctly effected interview, it is possible to obtain gnoseologically valuable facts on the current phenomena of social life in Slovak (or Czechoslovak) conditions; on the basis of these facts, socially valuable findings fully utilizable in practice may be arrived at.